

Araştırma Makalesi

Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Dair Kamuoyunun Tutumu ile Medyanın Genel Yayın Politikası Arasındaki İlişki: 2008'den 2017'ye Bir Karşılaştırma*

Hakan Sağlam (Dr.)
mydreams_04@hotmail.com
Orcid: 0000-0003-0433-6620

Başvuru Tarihi: 07.03.2019
Yayına Kabul Tarihi: 27.06.2019
Yayınlanma Tarihi: 22.07.2019
DOI: 10.17680/erciyesiletisim.536993

Sağlam, H. (2019). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Dair Kamuoyunun Tutumu ile Medyanın Genel Yayın Politikası Arasındaki İlişki: 2008'den 2017'ye Bir Karşılaştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6 (2), 1269-1290. DOI: 10.17680/erciyesiletisim.536993

Öz

1999 yılındaki Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülke olarak kabul edilmesiyle Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkilerinde bir canlanma meydana gelse de ilişkilerde istenen ilerleme kaydedilememiştir. Son yıllarda kronikleşen bir kriz gündemiyle anılır olan Türkiye-AB ilişkilerinin geleceğini belirleyen faktörlerden biri de, kamuoyunun tam üyelik sürecine olan desteğidir. Bu nedenle, Türkiye-AB ilişkilerine yönelik kamuoyu algısındaki değişimin saptanabilmesi önemli hale gelmekte ve bu da farklı dönemlerde yapılan araştırmaları karşılaştırmayı gerektirmektedir. Bu amaçla yapılandırılan üç bölümlük çalışmanın ilk bölümü daha önce yapılmış dönemsel çalışmalardan yararlanılarak medyanın ve kamuoyunun Türkiye-AB ilişkilerine yaklaşımına ilişkin sonuçların ortaya konduğu literatür taramasını içermektedir. İkinci bölüm, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecine ilişkin tartışmalara ayrılmıştır. Üçüncü bölüm (uygulama) ise kamuoyunun AB algısının ve Türkiye-AB ilişkilerine yaklaşımının 2008 yılından 2017'ye nasıl değişiklik gösterdiği hakkında fikir edinmek amacıyla iki araştırma sonuçlarının karşılaştırılmasını içermektedir. Türkiye-AB ilişkileri ile ilgili medyadaki temsilin, kamuoyunun Türkiye-AB ilişkilerine olan yaklaşımıyla nasıl bir ilişki içinde olduğuna dair çıkarımların yapıldığı çalışmanın sonunda konuyla ilgili kamuoyunda sağlıklı bir bilgi akışının sağlanabilmesi için gerekli iletişim politikaları hakkında bazı öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Türkiye-AB İlişkileri, Medya, Toplumsal Algı, Algıda Değişim.

* Bu çalışma, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Tezli Yüksek Lisans Programı'nda 2008 yılında yürütülen araştırmanın –yayımlanmamış- verileri ile T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı'nda 2018 yılında kabul edilen doktora tezi verilerinin karşılaştırılmasına dayanmaktadır.

Research Article

The Relationship between the Broadcasting Policy of the Media and Public Attitude Towards EU-Turkey Relations: A Comparison of 2008 and 2017 Surveys

Hakan Sağlam (Ph.D.)
mydreams_04@hotmail.com
Orcid: 0000-0003-0433-6620

Date Received: 07.03.2019
Date Accepted: 27.06.2019
Date Published: 22.07.2019
DOI: 10.17680/erciyesiletisim.536993

Abstract

Although a revival in Turkey-European Union relations occurred with the acceptance of Turkey as a candidate country at the Helsinki Summit in 1999, the desired progress in relations could not take place. One of the factors shaping the future of Turkey-EU relations, which is referred by a chronic crisis agenda in recent years, is the support from the public to the full membership process. Therefore, it becomes essential to determine the changes in public's perception of Turkey-EU relations and this requires a comparison between the studies carried out in different periods. The first part of the three-part study structured for this purpose includes the literature review demonstrated results of the media and the public's attitude towards Turkey-EU relations by making use of previous periodical studies. The second section is reserved the debates about the process of Turkey's becoming a member of the EU. The third section (implementation part) contains two research results are compared in order to gain insight about how the public's perception of the EU and its attitude regarding Turkey-EU relations changes from the year 2008 to 2017. At the end of the study, where some inferences regarding the nature of the relationship between the representation of Turkey-EU relations in the media and the public's approach to this relation are revealed, some proposals have been developed about required communication policies to ensure a healthy flow of information among the public.

Keywords: European Union, Turkey-EU Relations, Media, Social Perception, Changing in Perception.

Giriş

Temelleri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra atılan ve ağır ama sağlıklı bir gelişim süreciyle günümüzde kurumsal gelişimini sağlamlaştıran Avrupa Birliği son dönemlerde yaşadığı ekonomik sıkıntılar ve Birleşik Krallık'ın bir referandumla Birlik'ten ayrılma kararı alması nedeniyle adı kriz söylemleriyle gündeme gelse de günümüz dünyasının hala en önemli siyasi aktörlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Siyasal ve ekonomik bir düşünce olarak Avrupa'nın ilk ve asıl hedefi, barışı temin etmektir. Avrupa Ekonomik Topluluğu'na dönüşecek şeyin kurucuları, Avrupalıların başlattığı, Avrupa devletleri ve onların denizaşırı sömürgeleri arasında gerçekleşen iki dünya savaşının dehşetini bastırmaya çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçları, Avrupalı bilinci ciddi olarak etkilemeye devam etmiştir. Artık iç çatışmalara yem olmayacak bir Avrupa yaratma kaygısı, savaş sonrası çok sayıda dış siyaset hedefinin temelini oluşturmuştur (Pagden, 2010, 19-20).

Avrupa Birliği'nin kurulmasında fikir babalığı yapan Monnet'nin düşüncelerinden esinlenen zamanın Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman, 9 Mayıs 1950 tarihinde, Fransa ile Almanya arasındaki kömür ve çelik kaynaklarının birleştirilmesini, savaş endüstrisinin temel girdileri olan bu maddelerin üretim ve kullanımının uluslararası bir organın sorumluluğuna bırakılmasını önermişti. Bu çerçevede AB'nin temellerinin; "Dünya barışını tehdit eden tehlikeler kadar büyük yaratıcı çabalar olmaksızın barış teminat altına alınamaz. Avrupa elbette bir kerede, bir tek plana göre inşa edilemez. Ancak, Avrupa'da birlik oluşturulmasını sağlayacak somut basamaklar üzerine inşa edilebilir" sözleriyle Robert Schuman tarafından, 9 Mayıs 1950'de atıldığı söylenebilir (Acar, 2006: 13). AB'nin temelini oluşturan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Anlaşması (AKÇT) 1951'de Paris'te, Fransa, Almanya, İtalya, Lüksemburg, Belçika ve Hollanda'nın katılımıyla imzalanmıştır (Ruttley, 2010, 262).

Avrupa'nın bir parçası olup olmadığı sürekli tartışılan Türkiye'nin AB ile ilişkileri AKÇT'nin imzalanmasından yalnızca sekiz yıl sonra başlamış, böylece 1959'da yapılan 'ortaklık başvurusu' ile Türkiye tarihinde hiç olmadığı kadar Batı'ya yakınlaşarak siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktasına girmiştir.

Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin hukuki temelini oluşturan Ankara Anlaşması, 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiştir (Can vd., 2013, 4). Hazırlık sürecinin ardından gümrük indirimlerinin gerçekleştirilme amacına yönelik Topluluk yükümlülüklerinin üstlenilmesini düzenleyen Katma Protokol'un 1 Ocak 1973'te yürürlüğe girmesiyle geçiş dönemi başlamıştır (Erken, 2013, 99). Türkiye, 14 Nisan 1987'de Ankara Anlaşması'ndan bağımsız olarak ve bu Anlaşma'da öngörülen dönemlerin tamamlanmasını beklemeden bir Avrupalı devlet olarak o zamanki ismiyle AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Böylece Türkiye, Roma Anlaşması'nın "Her Avrupalı devlet Topluluklara katılmayı isteyebilir" hükmünden yararlanmış (Karluk, 2013, 20).

2004 Brüksel Zirvesi'nde alınan karar doğrultusunda, 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'ta yapılan Hükümetler Arası Konferans ile Türkiye resmen AB'ye katılım müzakerelerine başlamıştır (Börekci ve Yurdakul, 2011, 131).

Türkiye'deki siyasal iktidarların politik tercihlerinin yanı sıra Türk halkının AB'yi nasıl algıladığı ve Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecine nasıl yaklaştığının bilinmesi demokrasinin bir gereği olarak önemlidir. Son yıllarda Türkiye-AB ilişkileri oldukça gergin seyretmekte ve gerek AB ülkelerinde gerekse Türkiye'de tam üyelik sürecinin gerekliliği sıkça tartışma konusu yapılmaktadır. Bu nedenle olumsuz yönde ilerleyen ilişkilerin Türk toplumunun AB algısına ve Türkiye-AB ilişkilerine bakışına nasıl yansdığına bilinmesi de önemli hale gelmekte, toplumsal algıdaki değişimin saptanabilmesi de farklı dönemlerde yapılan araştırmaları karşılaştırmayı gerekli kılmaktadır. Bu noktadan hareketle belirlenen çalışmanın temel amacı; Türk mediasındaki Türkiye-AB ilişkilerine yönelik temsilin, kamuoyunun AB algısı ve Türkiye-AB ilişkilerine olan yaklaşımı ile nasıl bir ilişki içinde olduğunu ortaya koymaktır. Bunun için iki aşamalı bir yöntem izlenmiştir. İlk olarak, Türk mediasındaki Türkiye-AB ilişkilerine yönelik temsilin 2008'den 2017'ye nasıl bir dönüşüm geçirdiğini belirlemek amacıyla ilgili dönemi içeren literatürdeki araştırma sonuçlarından yararlanılmıştır. İkinci aşamada ise Türkiye-AB ilişkilerine yönelik kamuoyu algısındaki değişimi tespit etmek amacıyla hem ilgili dönemi içeren konuyla ilgili literatürdeki araştırma sonuçlarından yararlanılmış hem de 2008 ve 2017 yıllarında yapılmış iki araştırmanın sonuçları karşılaştırılmıştır.

1. Literatür

Gerek Türk mediasında Türkiye-AB ilişkilerinin temsili gerekse Türk kamuoyunun Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecine yönelik desteğini anlamaya yönelik yapılmış çeşitli araştırmalar mevcuttur.

Aslan (2008), "Avrupa Birliği ve Medya: Türkiye'de Yazılı Basında Avrupa Birliği Haberleri" başlıklı çalışmada farklı yayın politikalarına sahip olmaları rağmen incelenen hiçbir gazetenin Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olmamasına rağmen temsilin konjonktüre göre farklılaşarak değişime uğradığını belirtmiştir. Özkan (2009), "Avrupa Birliği Sürecinde Türk Yazılı Basınının Yaklaşımı ve Avrupa Birliği'nin Sunumu" başlıklı çalışmada Türk yazılı basınının en geniş kesimini oluşturan kitle gazetelerinin AB ile ilgili olarak % 50'yi geçen oranda olumlu içerikte söylem oluşturduğunu ve konuya ilişkin tutarlı bir ideolojik yaklaşımın gözlenmediği sonucuna ulaşmıştır. Nalkıran (2009) da "Türkiye- Avrupa Birliği Müzakere Sürecinin Türk Basınındaki Yeri" başlıklı çalışmada, AB'nin ağır taleplerinin AB'ye duyulan sempatinin azalmasına sebep olduğu ve Müzakere Çerçeve Belgesi'nin onaylandığı tarihlerdeki yoğun haber sayısının günden güne azaldığını belirterek, Türkiye-AB ilişkilerinin medyadaki temsiline konjonktürel özelliğine vurgu yapmaktadır. Türk mediasındaki AB temsiline hegemonyanın medya metinlerine yansması bağlamında kapsamlı bir şekilde ele alan Kaymas (2014) "Avrupa Birliği'ni Türkiye'de Okumak, Kültür, Kimlik ve Medya" başlıklı çalışmada Türk mediasının genel karakteristik yapısına uygun olarak Türk mediasındaki AB temsiline politik iklime göre önemli ölçüde değiştiğini ortaya koymaktadır. Aksoy, Tuğ ve Kaymak (2017) tarafından gerçekleştirilen "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinin Türk Basınındaki Sunumu" başlıklı çalışma, 16 yıllık süreyi içeren 6 gazetenin toplam 284 haberinin incelenmesine dayanmaktadır. Araştırma sonucunda toplamda 90 haberde olumlu, 134 haberde olumsuz ve 60 haberde nötr bir yaklaşım sergilendiği sonucuna ulaşılarak, çok sayıda nötr ve olumlu haber yapılmasına rağmen genel tutumun olumsuzluğuna dikkat çekilmiştir.

Şenyuva (2009), 2001 ve 2008 yılları arasında yapılmış olan AvroBarometre çalışmalarından hareketle, Türk kamuoyunun AB'ye genel bakışındaki temel eğilimleri incelediği makalesinde 2004 yılında %71'lere dek yükselen Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecine yönelik desteğin 2008 yılında %49'lara kadar düştüğü sonucuna ulaşmıştır.

Ercan 2011 yılında yaptığı araştırmada Türk halkının AB üyeliğine desteğinin önceki yıllara göre azalarak %40'lara kadar gerilediğini tespit etmiş ve Yazgan ve Aktaş tarafından 2012 yılında Çankırı'da yapılan araştırmanın sonuçları da Türkiye'nin AB'ye üye olmasına yönelik desteği %40'larda göstererek benzer sonuca ulaşmıştır. 2013 yılında Konrad-Adenauer-Stiftung Derneği'nce yapılan "Türkiye'de Üniversite Öğrencilerinin AB Algısı" araştırması sonuçlarına göre katılımcıların %45,4'ü Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemiş, 2014 yılında Tonus tarafından Eskişehir'de gerçekleştirilen araştırma sonuçlarına göre ise destek oranı %53,9 olarak gerçekleşmiştir. Yine 2014 yılında Göral, Özdemir, Yurtkoru ve Dartan tarafından gerçekleştirilen "Üniversite Gençliğinde Avrupa Birliği Algısı: Marmara Üniversitesi 2004 ve 2014 Anketlerinin Bir Değerlendirmesi" isimli çalışmada Marmara Üniversitesi öğrencilerinin 2004 ve 2014 yıllarında AB algılarının karşılaştırması yapılmıştır. Buna göre, 2004 yılında %53 olumlu olan AB genel imajının, 2014 yılında %37'ye gerilediği ve 2004 yılında öğrencilerin %68'inin Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemesine rağmen bu oranın 2014 yılında %51'e gerilediği tespit edilmiştir.

Ceran, İleri, Kıvılcım ve Şahin (2016) tarafından İktisadi Kalkınma Vakfı adına hazırlanmış olan "Türkiye Kamuoyunda AB Üyeliği Desteği ve Avrupa Algısı" isimli araştırma sonuçlarına göre, 2015 yılında Türkiye'nin AB üyeliğine olan destek %61,8 iken, 2016 yılında bu oran %75,5'e yükselmiştir. İktisadi Kalkınma Vakfı'nın 2017 yılındaki kamuoyu araştırmasının sonuçları aynı dönemde yapılan birçok araştırmanın tersi sonuçlar ortaya koyarak halkın % 78,9'unun AB üyeliği hedefini desteklemeye devam ettiğini tespit etmiştir. Avrupa İşbirliği Ağı Derneği (AİAD) tarafından 2016 yılında gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarına göre hazırlanan "AB Algısı Araştırma Raporu"na göre ise 2012'de Türkiye'nin AB üyeliğini destekleme oranı %74 iken, 2016'da bu oran %63'e düşmüştür.

Dartan ve Göral (2017) tarafından gerçekleştirilen "Almanya'daki Türk Göçmenlerin Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliği Sürecine Bakışı: Bir Anket Değerlendirmesi" başlıklı çalışma sonuçlarına göre katılımcıların % 59,5'i Türkiye'nin AB'ye girmesini desteklemektedir. Yine Dartan ve Göral (2017) tarafından gerçekleştirilen "Berlin Türk Toplumunun Türkiye-AB İlişkilerine Yönelik Bir Anket Değerlendirmesi" başlıklı çalışma sonuçlarına göre ise katılımcıların % 57,6'sı Türkiye'nin AB'ye girmesini desteklemektedir.

Kadir Has Üniversitesi tarafından geniş bir kapsamda gerçekleştirilen "Türkiye Sosyal-Siyasal Eğilimler Araştırması" sonuçları da konu hakkında değerli veriler sunmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre Türkiye'nin AB üyeliğini destekleyenlerin oranı ise 2014'te % 71,4, 2015'te % 65,1 ve 2016'da % 45,7 olarak gözlemlenmiştir. 3 yıl devam eden düşüş eğilimi, 2017'de yükselişe geçerek halkın Türkiye'nin AB üyeliğini destekleme oranı %57,8 olarak gerçekleşmiş ve yine aynı üniversite tarafından gerçekleştirilen "Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması" sonuçlarına göre 2018'de Türkiye'nin AB üyeliğini destekleyenlerin oranı

%55,1 olarak tespit edilmiştir. 2016-2017’de Bozkurt tarafından yürütülen araştırma sonuçlarına göre ise, katılımcıların %39,8’i Türkiye’nin AB’ye üyeliğini desteklemektedir. Sonuçların Türk toplumunun AB üyeliğine tutumunun önemli ölçüde olumsuz olduğunu gösterdiğini belirten Bozkurt, bu olumsuz görüşün, tam üyelik başvurusunun bile geri çekilmesi gerektiğini destekleyecek boyutta olduğunu ifade etmektedir. Konu hakkında yapılan güncel çalışmalardan biri olarak Kurul (2018) tarafından “‘Türkiye – AB İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar Bağlamında Uludağ Üniversitesi Öğrencilerinin AB Algısı” başlıklı yüksek lisans tezi sonuçlarına göre ise katılımcılar Türkiye’nin AB üyeliği konusunda genel olarak kararsız bir tutuma sahip olmakla birlikte AB ile olan müzakerelerin sürdürülmesinin Türkiye’nin yararına olduğuna inandıklarını ortaya koymaktadır.

Türkiye’nin AB’ye tam üyelik sürecine yönelik kamuoyu desteğini ölçmek amacıyla 2008 yılından 2018’e yapılmış araştırmalar kapsam, örneklem, ölçek ve soru biçimleri bakımından birbirlerinden farklı olsalar da, araştırma sonuçları birbirlerini büyük ölçüde desteklemektedir. Türkiye’nin AB’ye tam üyelik süreci gibi sosyo-politik boyutu ağır basan bir konuda araştırma yapıldığında ideolojik eğilimler ve beklentiler sonuca büyük ölçüde yansıtacağından araştırmanın yapıldığı bölge ve örneklem belirleyici hale gelebilmektedir.

İstisnai araştırma sonuçlarının mevcudiyetine rağmen 2010’lu yılların başından bugüne Türkiye’de AB’ye tam üyelik sürecine olan destekte kayda değer bir düşüş mevcuttur. Her ne kadar Türkiye-AB ilişkileri ile ilgili kamuoyunun algısı dönemsel şartlardan önemli ölçüde etkilense de bu durum olumsuz işleyen AB algısına paralel olarak biçimlenen tam üyelik sürecine olan düşüş eğilimini değiştirmemektedir.

2. Türkiye’nin Tam Üyelik Sürecine Yönelik Tartışmalar

Türkiye’nin AB’ye tam üyelik süreci, AB ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de ciddi tartışmalara neden olmakta, üyelik sürecinin destekçileri ve karşıtları söylemlerini farklı temeller üzerinden inşa etmektedir. Türkiye’nin tam üyeliğini destekleyenlerin genellikle AB’ye karşı olumlu yargılara sahip oldukları görülmektedir. AB taraftarları; demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve çok kültürlülüğün teminatı olarak gördükleri AB’nin Türkiye’ye sağlayacağı kazanımlara vurgu yapmaktadır.

AB’ye tam üyelik sürecinin Türkiye’ye ekonomi, teknoloji, diplomasi, demokrasi ve hukuk alanlarında fayda sağladığını savunan Akyol (2016), Türkiye’nin ekonomide bir üst aşamaya geçmesinin teknoloji kullanımını geliştirecek bir yapılanmaya bağlı olduğunu ve bunu başarmanın şartlarından birinin AB sürecinin yeniden hızlandırılması olduğunu ifade etmektedir. Türkiye ile AB arasındaki gelişmiş ticari ilişkilerin önemini belirten Akyol (2016), AB ile açık çatışmaya girmenin AB’deki Türkiye karşıtlarının işine yarayarak Türkiye’nin bölgesel cazibesini de zayıflatacağını, buna karşın Avrupa’da yükselen aşırı sağ karşısında Türkiye’nin evrensel hukuki değerlerini benimseyerek milli çıkarlarını diplomatik bir dille savunmasının ise Türkiye’nin elini güçlendireceğini iddia etmektedir. Siyasi bir söylem olarak niteliği ‘AB çıpası’ ile Türkiye’nin kendini güvenli bir şekilde bağladığı ilkeler ve prensipler bütünlüğünü kastettiğini ifade eden Çeviköz (2006) ise, AB çıpasının insan hakları, temel hak ve hürriyetlere saygı, kadın-erkek eşitliği, hak ve fırsat eşitliği, hiç bir ayrımcılığın olmaması, düşünce ve ifade özgürlüğü, hukuk devleti ilkelerine göre hareket etme becerisi ve taahhüdü, özetle ‘demokrasiye bağlılık’ anlamına geldiğini savunmaktadır.

Türkiye'nin Batılılaşma hareketinin Tanzimat dönemine kadar giden 200 yıllık bir tarihi olduğunu ve Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra ise çok daha net bir şekilde yönünü Batı'ya dönerek Batı dünyası kurumlarında yerini aldığını belirten Bila (2016) da, Türkiye'ye düşen görevin insan haklarına, hukukun üstünlüğüne, yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığına, istisnai haller dışında tutuksuz yargılama ilkesine özen göstererek ilerlemek olduğunu savunmaktadır.

Türkiye ile AB'nin karşılıklı olarak birbirlerine ihtiyaçları olduğunu savunan AB taraftarları, Türkiye'nin tam üyeliğini ülke çıkarlarının bir gereği olarak görmekte ve iki taraf arasındaki sorunlar ne düzeyde olursa olsun ilişkilerin sürdürülmesi gerektiğini tavsiye etmektedir. AB'yi Türkiye'nin çıkarlarını oluşturan sınırlar ötesi ağı en büyük ve kapsamlı coğrafyası olarak tanımlayan Cıvaoglu (2016), Türkiye'nin yerinin 'çağdaş uygarlık kulübü olarak' adlandırdığı AB'de olduğunu savunmaktadır. Türkiye'nin AB normlarında yapılanmasının, sürekli yenilenerek demokrasi çitasını yükseltmesinin önemine değinen Cıvaoglu (2016), hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı, insan hakları, sosyal adalet ve çağdaş camialara aidiyetin Türkiye'yi taşıyacak sütunlar olması gerektiğini belirtmekte ve ticari boyutu başta olmak üzere iki taraf arasındaki köklü ilişkilerin tepkiyle koparılıp atılacak yüzeysellikte olmadığını ileri sürmektedir. AB ile tam üyelik müzakerelerinin Japonya gibi Avrupa dışındaki diğer ülkeler için de referans olduğunu ve AB ile bağlarını koparan Türkiye'nin bir Ortadoğu ülkesi olarak algılanacağını savunan Cıvaoglu (2016), devletlerin rotasının duyguyla değil akılla, çıkar hesaplarıyla ve sağduyuya dayalı uzun vadeli hesaplarla çizilmesi gerektiği tavsiyesinde bulunmaktadır. AB'nin Türkiye için en önemli özelliğinin, kendisinin öteden beri ulaşmayı amaçladığı demokrasi gibi değerleri ve çağdaşlaşma vizyonunu yansıtmış olduğunu belirten Kohen (2016) de, Birlik'in ekonomik alanda Türkiye için büyük bir değeri olduğunu ve Türkiye'nin AB'den teknolojiye eğitimden eğitimden çeşitli alanlarda sağladığı kazanımların da buna eklemesi gerektiğini savunmaktadır. AB ile diyalogu sürdürmenin ve onunla bütünleşmenin önemine değinen Kohen (2016), AB ile girilen yoldan çıkılmasının Türkiye'nin temel dış politika yönelimini değiştirmek anlamına geldiğinden bunun sonuçlarının da rasyonel bir şekilde hesaplanması gerektiği uyarısında bulunmaktadır.

Türkiye'nin tam üyeliğine muhalif duruş sergileyenler, tam üyelik taraftarlarının aksine genellikle AB'yi demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve çok kültürlülük gibi evrensel değerlerin temsilcisi olarak görmemektedir. Birleşik Krallık'ın Birlik'ten ayrılmasını Birlik'in dağılmasının göstergesi olarak değerlendiren muhalif kesim, tam üyeliğinin Türkiye'nin ekonomik ve demokratik gelişimini hızlandıracağına da katılmamaktadır. AB ile Türkiye arasındaki ilişkileri bir tiyatroya benzeten ve Türkiye'de kimsenin Birlik'e girileceğine inanmadığını savunan Ardic (2016); AB'yi garip, ikiyüzlü, bencil ve çıkarıcı olarak tanımlayarak, ilk ciddi krizde iflas eden AB'nin, yirmi birinci yüzyılın en büyük hayal kırıklığı olduğunu ileri sürmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin AB'ye giren Doğu Avrupa ülkelerinden gerek daha gelişmiş bir siyasal ve hukuksal yapıya gerekse ekonomik potansiyele sahip olduğunu savunan Barlas (2016) ise, Türkiye'nin yapması gerekenleri kendisinin yapması ve AB'nin dayatmalarını bir kenara bırakması gerektiği tavsiyesinde bulunmaktadır. İngiltere'nin Avrupa Birliği'ne sırtını dönerken Türkiye'nin üye olmak için uğraştığını belirten Kahraman (2016) da, İngiltere'de 'AB'ye hayır' diyenlerin; küreselleşme karşıtı, yaşlı, eğitimsiz, yorgun

ve yoksul kuşağın temsilcisi eski nesil olmasına rağmen, Türkiye’de AB’nin aynı özelliklere sahip kesimce savunulduğunu iddia etmektedir.

Türkiye’nin AB’ye tam üyelik sürecinin gerekliliğini sorgulayan ve iki taraf arasındaki ilişkileri bir ortaklık ilişkisinden ziyade ‘biz’ ve ‘onlar’ karşıtlığı üzerine kuran tam üyelik muhalifleri, AB’nin dayatmacı olarak nitelendirdikleri tutumunu reddetmektedir. Türkiye’nin tam üyelik seçeneği dışında kendi yolunu çizme gücü ve iradesi olduğu görüşünü benimseyen tam üyelik muhalifleri, tezlerini ‘Güçlü Türkiye-Zayıf AB söylemi’yle uyum içinde kurmaktadır. AB’yi tek kutuplu dünyada muhalefet pozisyonunu doldurmaya memur edilmiş bir ideolojik aygıt olarak tanımlayan ve Birlik’in Türkiye ile ilişkilerini Ankara’nın batıdan kopup ABD karşısındaki bloğa dahil olmasını engellemek için havada havuç sallamaktan ibaret olarak gören Altıok (2016), Birlik’in Brexit’ten sonra Türkiye’nin AB adaylığından çıkışı anlamında kullandığı ‘Trexite’ ile ağır bir darbe alacağını savunmaktadır.

Tam üyeliğe muhalif kesim içinde AB’yi bir ‘Hıristiyan Kulübü’ olarak nitelendirenler de bulunmakta, nüfusun büyük çoğunluğu Müslüman olan Türkiye’nin AB’de yeri olamayacağı, iki taraf arasında aşılabilir dini ve kültürel farklılıklar bulunduğu ve zaten AB’nin de hiçbir zaman Türkiye’yi almak gibi bir niyeti olmadığı ileri sürülmektedir. Birbirinden farklı yaklaşımlara sahip tam üyeliğe muhalif kesim içinde AB’nin Türkiye’ye karşı gizli bir ajandası olduğunu ve gerçekte Türkiye’yi sömürmek ve bölmek istediğini ileri sürenlere de rastlanmaktadır. Er (2016), ‘bir Hıristiyan kulübü’ olarak tanımladığı AB’nin 80 milyonluk Müslüman bir ülkeyi kabul etmesini imkânsızca yakın bir ihtimal olarak görmekte ve sonuç itibarıyla AB’nin Ankara için ümitsiz bir vaka olduğunu savunmaktadır. Güçlü bir Türkiye’nin AB’nin sömürgeci politikaları önünde en büyük engel olduğundan AB’nin Türkiye’den korktuğunu savunan Köksal (2016) ise, zayıf bir Türkiye isteyen AB’nin kendine ‘ortak’ değil ‘köle’ aradığını ve Türkiye ile iş birliği yapmak yerine, Türkiye’yi frenleyerek küçültme yolunu seçtiğini ileri sürmektedir.

Sonuç olarak güncel bir sorunla karşı karşıya kalınmaktadır: Kimilerine göre Avrupa ortak kökleri olan tarihi bir kişiliğe, bir medeniyete dayanmaktadır. Günümüzde sayıları daha fazla olan siyasi ve entelektüel çevreler için ise evrensel değerler üzerine kuruludur. Kökten farklı olan siyasi hatta felsefi seçeneklere gönderme yapan bu kadar farklı iki bakış açısını uzlaştırmak mümkün değil ve günümüzde Türkiye’nin AB’ye üyeliği konusunda somut mücadele veren tarafların hiçbiri bir diğerini ikna edemeyecek. Bu çelişkinin ya da daha çok bu ikilemin çözümü pratikte mutlak bir şekilde ortaya konamaz, ancak siyasi akılla ilgilidir. Genel olarak Avrupa’yı hem bir medeniyetler bütünü hem de bir ilişkiler sistemi olarak kabul etmek kuşkusuz daha temkinli bir yaklaşım olacaktır (Soutou, 2014, 396). Karmaşık ve çok boyutlu bir konu olan Türkiye-AB ilişkilerinin değerlendirilmesi, sosyo-politik bakış açılarının geliştirilmesini gerekli kılmakta ve tek taraflı değerlendirmelerin yüzeyselliğini göstermektedir.

3. Araştırma

3.1. Örneklem ve Veri Toplama Teknikleri

Araştırmada anket yöntemiyle veri toplanmıştır. 2008’deki araştırmaya ön lisans ve üzeri eğitime sahip 100, 2017’deki araştırmaya ise lise ve üzeri eğitime sahip 300 kişi katılmıştır. Her iki araştırmanın katılımcıları da 18 yaşın üzerinde, çoğunluğu orta gelir grubunda ve İstanbul’da ikamet eden kişilerden oluşmaktadır.

3.2. Araştırma Bulgularının Karşılaştırılması

Katılımcıların AB algılarının ve Türkiye-AB ilişkilerine yaklaşımının 2008'den 2017'ye nasıl değişiklik gösterdiğini tespit etmek için iki araştırma sonuçları karşılaştırılmıştır.

3.2.1. Katılımcıların AB Algısındaki Değişimler

AB algısındaki değişimin tespiti için katılımcıların genel AB imajı başta olmak üzere, Türkiye'nin AB'ye girdiği takdirde Euro'ya geçişi konusundaki düşünceleri, Avrupa ülkelerinden birine göç etme ve Avrupa ülkelerinden, Türkiye'ye yerleşenler hakkındaki görüşleri incelenerek; AB ile Türkiye demokrasi, insan hakları, iş imkânları ve yaşam kolaylığı bakımından karşılaştırılmıştır.

Tablo 1: Katılımcıların AB Algısı (2008)

AB sizin için öncelikli olarak ne ifade ediyor?	Evet (%)
Ekonomik güç birliği	43
Demokrasi projesi	18
Hristiyan Kulübü	11
Sömürü, emperyalizm	16
Siyasi ve süper güç	6
Halktan kopuk bürokratik yapı	4
Diğer	2
Toplam	100

2008'deki araştırmada katılımcıların %43'ü AB'yi öncelikle bir ekonomik güç birliği olarak değerlendirmişken; %18'i demokrasi projesi, %16'sı sömürü ve emperyalizm, %11'i Hristiyan Kulübü, %6'sı siyasi ve askeri bir güç ve %4'ü halktan kopuk bürokratik bir yapı olarak görmüştür.

Tablo 2: Katılımcıların AB Algısı (2017)

AB ile ilgili önermeleri destekleme	Evet (%)	Kararsız (%)	Hayır (%)	Toplam (%)
AB dünyanın temel siyasi aktörlerinden biridir.	62	21	14	100
AB'nin ekonomisi güçlüdür.	59	23	18	100
AB insan hakları, barış, demokrasi ve özgürlükleri teminat altına alır.	47	21	32	100
AB bir Hristiyan Kulübüdür.	44	22	34	100
AB bir sömürü ve emperyalizm projesidir.	38	24	38	100
AB halktan kopuk, elitist ve bürokratik bir yapıdır.	29	26	45	100

2017'deki araştırmada katılımcıların %62'si AB'nin dünyanın temel siyasi aktörlerinden biri olduğuna, %59'u ekonomisinin güçlü olduğuna, %47'si insan hakları, barış, demokrasi ve özgürlükleri teminat altına aldığına, %44'ü bir Hristiyan Kulübü olduğuna, %38'i bir sömürü ve emperyalizm projesi olduğuna ve %29'u halktan kopuk, elitist ve bürokratik bir yapı olduğuna katılmıştır.

Gerek 2008'deki araştırmada katılımcıların %43'ünün AB'yi öncelikle bir ekonomik güç birliği olarak görmesi ve yalnızca %6'sının siyasi ve askeri bir güç olduğunu belirtmesi; gerekse 2017'deki araştırmada %59'unun AB'nin ekonomisini güçlü bulmasına rağmen, %62'sinin AB'nin dünyanın temel siyasi aktörlerinden biri olduğuna katılması, AB algısındaki belirleyiciliğin ekonomik faktörlerden siyasi faktörlere kaydığını ortaya koymaktadır.

2008'deki araştırmada katılımcıların %11'inin AB'yi öncelikle bir Hıristiyan Kulübü olarak görmesine rağmen, 2017'deki araştırmada katılımcıların %44'nün AB'nin bir Hıristiyan Kulübü olduğunu düşünmesi AB kimliğinin algılanmasında laiklikten ziyade Hıristiyanlığın ön plana çıktığını göstermektedir.

2008'deki araştırmada katılımcıların %73'ünün Türkiye'nin AB'ye girişinin 'daha çok demokrasi' ve %76'sının 'insan hakları' ifade ettiğini belirtmesine rağmen 2017'deki araştırmada %53'ünün Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin demokrasi, hukuk ve insan haklarını geliştireceğini düşünmesi, Türkiye'nin AB'ye dahil olmasının demokrasi standartlarının yükselmesini sağlayacağına yönelik algıdaki olumsuz değişimi göstermektedir. Yine 2008'deki araştırmada katılımcıların %78'inin Türkiye'nin AB'ye girişinin 'daha çok iş imkânı' ifade ettiğini düşünmesine rağmen; 2017'deki araştırmada %40'ının Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin, işsizliği azaltacağını düşünmesi Türkiye'nin AB'ye dahil olmasının ekonomik standartlarının yükselmesini sağlayacağına yönelik algıdaki olumsuz değişime işaret etmektedir.

Tablo 3: Katılımcıların Türkiye- AB Karşılaştırmaları (2008)

Aşağıdaki hususlarda Türkiye ve AB'yi daha gelişmiş olma bakımından değerlendiriniz.	Türkiye (%)	AB (%)	Fikrim Yok (%)	Toplam (%)
Demokrasi ve insan hakları	21	72	7	100
İş imkânları	20	75	5	100
Yaşam kolaylığı	22	73	5	100

2008'deki araştırmada katılımcıların %72'si AB'yi demokrasi ve insan hakları standartları bakımından, %75'i iş imkânları bakımından ve %73'ü yaşam kolaylığı bakımından Türkiye'den daha gelişmiş bulmuştur.

Tablo 4: Katılımcıların Türkiye- AB Karşılaştırmaları (2017)

Önerme	Katılıyorum (%)	Katılmıyorum (%)	Kararsızım (%)	Toplam (%)
Türkiye'nin AB'ye Tam Üyeliği Demokrasi, Hukuk ve İnsan Haklarını Geliştirecektir	53	22	25	100
Türkiye'nin AB'ye Tam Üyeliği İşsizliği Azaltacaktır	40	31	29	100
Türkiye'nin AB'ye Tam Üyeliği Halkın Yaşam Kalitesini Daha İleriye Taşıyacaktır	52	25	23	100

2017'deki araştırmada katılımcıların %53'ü Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin demokrasi, hukuk ve insan haklarını geliştireceğine katılmışken, %40'ı Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin işsizliği azaltacağına katılmıştır. Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin halkın yaşam kalitesini daha ileriye taşıyacağına katılanların oranının ise %52 olduğu görülmektedir.

2008'deki araştırmada katılımcıların %72'sinin AB'yi demokrasi ve insan hakları standartları bakımından Türkiye'den daha gelişmiş bulmasına rağmen 2017'deki araştırmada %53'ünün Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin demokrasi, hukuk ve insan haklarını geliştireceğine katılması, AB'nin demokrasi standartlarının yükselmesinde Türkiye'ye bir rol modeli olacağına dair AB imajındaki olumsuz değişimi göstermektedir. Yine 2008'deki araştırmada katılımcıların %75'nin AB'yi iş imkânları bakımından Türkiye'den daha gelişmiş bulmasına rağmen 2017'deki araştırmada %40'ının Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin işsizliği azaltacağına katılması; 2009'dan itibaren ekonomide ciddi sorunlar yaşayan ve işsizliğin artışı

geçtiği AB'nin Türk kamuoyundaki imajıyla ilgili olumsuz yöndeki değişiminin bir diğer göstergesidir. Bu sonuca paralel olarak 2008'deki araştırmada katılımcıların %73'ünün AB'yi (halka sunduğu) yaşam kolaylığı bakımından Türkiye'den daha gelişmiş bulmasına rağmen 2017'deki araştırmada %52'sinin Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin halkın yaşam kalitesini daha ileriye taşıyacağına katılmasını da Türkiye'deki olumsuz yönelen AB imajıyla ilgili olarak okumak mümkündür.

Tablo 5: Katılımcıların Türkiye AB'ye Girdiği Takdirde Euro'ya Geçiş Konusundaki Düşünceleri (2008)

Türkiye Avrupa Birliği'ne girdiği takdirde Euro'ya geçişini nasıl değerlendirirsiniz?	Yüzde (%)
Çok olumsuz	9
Olumsuz	25
Hem olumlu hem olumsuz	27
Olumlu	27
Çok olumlu	1
Fikrim yok	11
Toplam	100

2008 yılındaki araştırmada katılımcıların %27'sinin, Türkiye AB'ye girdiği takdirde Euro'ya geçişini olumlu ve %1 çok olumlu değerlendirmesine karşılık, %25'i olumsuz ve %9'u çok olumsuz değerlendirmiştir. Katılımcıların %27'si konu hakkında hem olumlu hem olumsuz düşündüklerini belirterek kesin bir destek ya da karşı çıkış göstermemiş olmakla birlikte, fikrinin olmadığını belirtenlerin oranı %11'dir.

Tablo 6: Katılımcıların Türkiye AB'ye Girdiği Takdirde Euro'ya Geçiş Konusundaki Düşünceleri (2017)

Türkiye AB'ye Girerse Ortak Para Birimine (Euro) Katılmasını Desteklerim	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	23
Katılmıyorum	19
Kararsızım	31
Katılıyorum	19
Kesinlikle Katılıyorum	8
Toplam	100

2017'deki araştırmada katılımcıların %8'i "Türkiye AB'ye girerse ortak para birimine (Euro) katılmasını desteklerim" önermesine kesinlikle katılmakla birlikte, %19'u katılmakta, %23'ü kesinlikle katılmamakta ve %19'u katılmamaktadır. Bu konuda kararsızların oranı ise %31'dir.

2008'deki araştırmada katılımcıların %28'inin Türkiye AB'ye girerse ortak para birimine (Euro) katılmasını desteklemesi ve bu oranın 2017'deki araştırmada %27 olması, Türkiye'nin AB'nin ortak para birimine dahil olmasına yönelik düşük desteğin değişmediğini ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 7: Katılımcıların Türkiye AB'ye Girdiği Takdirde Avrupa Ülkelerinden Birine Göç Etme Konusundaki Düşünceleri (2008)

Türkiye AB'ye girdiği takdirde Avrupa ülkelerinden birine göç etmek isterim	Yüzde (%)
Evet	10
Duruma göre değişir	33
Hayır	55
Fikrim yok	2
Toplam	100

2008'deki araştırmada katılımcıların %55'i Türkiye AB'ye girdiği takdirde Avrupa ülkelerinden birine göç etmeyi düşünmediğini, %33'ü duruma göre değişeceğini, %10'u göç etmeyi düşündüğünü ifade etmişken, %2'si fikrinin olmadığını belirtmiştir.

Tablo 8: Katılımcıların Türkiye AB'ye Girdiği Takdirde Avrupa Ülkelerinden Birine Göç Etme Konusundaki Düşünceleri (2017)

Türkiye AB'ye girdiği takdirde Avrupa ülkelerinden birine göç etmek isterim	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	30
Katılmıyorum	23
Kararsızım	20
Katılıyorum	14
Kesinlikle Katılıyorum	13
Toplam	100

2017'deki araştırmada katılımcıların %13'ü "Türkiye AB'ye girdiği takdirde Avrupa ülkelerinden birine göç etmek isterim" önermesine kesinlikle katılmakla birlikte, %14'ü katılmakta, %30'u kesinlikle katılmamakta ve %23'ü katılmamaktadır. Bu konuda kararsız olanların oranı ise %20'dir.

2008'deki araştırmada katılımcıların %55'inin Türkiye AB'ye girdiği takdirde Avrupa ülkelerinden birine göç etmek istememesi ve bu oranın 2017'deki araştırmada %53 olması göç etmeye olumsuz bakanların oranında fazla bir değişiklik olmadığını göstermektedir. Buna karşın 2008'deki araştırmada katılımcıların %10'unun Türkiye AB'ye girdiği takdirde Avrupa ülkelerinden birine göç etmek istediğini belirtmesine rağmen bu oranın 2017'deki araştırmada %27'ye çıktığı görülmektedir. Bu durum, kararsız kesimin zamanla göç etmeye daha eğilimli hale gelmesi bağlamında yorumlanabilir.

Tablo 9: Katılımcıların, Türkiye AB'ye Girdiği Takdirde Avrupa Ülkelerinden, Türkiye'ye Yerleşenler Hakkında Ne Düşündükleri (2008)

Türkiye AB'ye girdiği takdirde Avrupa ülkelerinden, Türkiye'ye yerleşenler hakkında ne düşünüyorsunuz?	Yüzde (%)
Gelmelerinden memnuniyet duyarım	30
Benim için fark etmez	33
Gelmeseler daha iyi olur	29
Fikrim yok	8
Toplam	100

2008'deki araştırmada katılımcıların %33'ü Türkiye AB'ye girdiği takdirde, Birlik'in diğer ülkelerinden Türkiye'ye gelenlerin kendileri için fark etmeyeceğini, %30'u

gelmelerinden memnuniyet duyacağını, %29'u gelmemelerinin daha iyi olacağını belirtmişken, %8'inin bu konuda bir fikri yoktur.

Tablo 10: Katılımcıların, Türkiye AB'ye Girdiği Takdirde Avrupa Ülkelerinden, Türkiye'ye Yerleşenler Hakkında Ne Düşündükleri (2017)

Türkiye AB'ye Girse Türkiye'ye Göç Eden Avrupalılarla Ülkemde Birlikte Yaşamaktan Rahatsızlık Duymam	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	11
Katılmıyorum	10
Kararsızım	24
Katılıyorum	32
Kesinlikle Katılıyorum	23
Toplam	100

2017'deki araştırmada katılımcıların %32'si "Türkiye AB'ye girerse Türkiye'ye göç eden Avrupalılarla ülkemde birlikte yaşamaktan rahatsızlık duymam" önermesine kesinlikle katılmakla birlikte, %32'si katılmakta, %11'u kesinlikle katılmamakta ve %10'u katılmamaktadır. Bu konuda kararsız olanların oranı ise %24'tür.

2008'deki araştırmada katılımcıların %29'unun Türkiye AB'ye girdiği takdirde Türkiye'ye göç eden Avrupalılarla birlikte yaşamak istememesine rağmen bu oranın 2017 yılındaki araştırmada %21'e düşmesi ve göç eden Avrupalılarla birlikte yaşamaya sıcak bakanların oranı 2008'deki araştırmada %30 iken bu oranın 2017'de %55'e çıkması, kamuoyunun Türkiye AB'ye girdiği takdirde Türkiye'ye göç eden Avrupalılarla birlikte yaşama fikrine zaman içinde daha olumlu yaklaştığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

3.2.2. Katılımcıların Türkiye-AB İlişkilerine Yaklaşımındaki Değişimler

Katılımcıların Türkiye-AB ilişkilerine yaklaşımlarındaki değişimin tespiti için Türkiye'nin AB'ye girişine yönelik düşünce ve tahminleri başta olmak üzere, Türkiye'nin AB'ye girişinin kendileri için ne ifade ettiğine ve Türkiye'nin geleceğini diğer alternatiflere oranla ne derecede AB'de gördüklerine bakılmıştır.

Tablo 11: Katılımcıların Türkiye'nin AB'ye Girişine Yönelik Düşünceleri (2008)

Türkiye'nin AB'ye Girmesi Hakkında Ne Düşünüyorsunuz?	Yüzde (%)
Kesinlikle girmemeli	7
Girmese daha iyi olur	17
Girse de olur girmese de	18
Girse daha iyi olur	40
Kesinlikle girmeli	18
Toplam	100

2008'deki araştırmada katılımcıların %40'ı Türkiye'nin AB'ye girmesinin daha iyi olacağını, %18'i kesinlikle girmesi gerektiğini, %18'i girse de girmese de fark etmeyeceğini, %17'si girmese daha iyi olacağını ve %7'si ise kesinlikle girmemesi gerektiğini belirtmiştir.

Tablo 12: Katılımcıların Türkiye'nin AB'ye Girişine Yönelik Düşünceleri (2017)

Türkiye'nin AB'ye Tam Üye Olmasını Destekliyorum	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	25
Katılmıyorum	11
Kararsızım	19
Katılıyorum	25
Kesinlikle Katılıyorum	20
Toplam	100

2017'deki araştırmada katılımcıların %25'i "Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasını destekliyorum" önermesine kesinlikle katılmakta birlikte bu oran 'katılıyorum' diyenlerde %20'dir. Buna karşın, katılımcıların %25'i söz konusu önermeye kesinlikle katılmamakta birlikte, bu oran 'katılmıyorum' diyenlerde %11 ve 'kararsızım' diyenlerde %19'dur.

2008'deki araştırmada katılımcıların %58'inin Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasını desteklemesine rağmen bu oranın 2017'de %45'e gerilemesi, buna karşın üyeliğe karşı çıkanların 2008'de %24 iken bu oranın 2017'de %36'ya yükselmesi Türkiye'de Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecine olan desteğin önemli ölçüde düştüğünü göstermektedir.

Tablo 13: Katılımcıların Türkiye'nin AB'ye Girebileceğine Yönelik Tahminleri (2008)

Türkiye AB'ye Girebilir mi?	Yüzde (%)
Kesinlikle giremez	12
Girebileceğini zannetmiyorum	45
Muhtemelen girebilir	39
Kesinlikle girer	4
Toplam	100

2008'deki araştırmada katılımcıların %4'ü Türkiye'nin AB'ye kesinlikle girebileceğini, %39'u ise muhtemelen girebileceğini düşünmektedir. Buna karşın katılımcıların %12'si Türkiye'nin AB'ye kesinlikle giremeyeceğini düşünmekle birlikte, bu oran 'girebileceğini zannetmiyorum' diyenlerde %45'e yükselmektedir.

Tablo 14: Katılımcıların Türkiye'nin AB'ye Girebileceğine Yönelik Tahminleri (2017)

Türkiye Katılım Müzakerelerinin Sonunda AB'ye Tam Üye Olacaktır	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	26
Katılmıyorum	27
Kararsızım	32
Katılıyorum	10
Kesinlikle Katılıyorum	5
Toplam	100

2017'deki araştırmada katılımcıların %5'i "Türkiye Katılım Müzakerelerinin Sonunda AB'ye Tam Üye Olacaktır" önermesine kesinlikle katılmakta birlikte bu oran 'katılıyorum' diyenlerde %10'dur. Buna karşın, katılımcıların %26'sı söz konusu önermeye kesinlikle katılmamakta birlikte, bu oran 'katılmıyorum' diyenlerde %27 ve 'kararsızım' diyenlerde %32'dir.

2008'deki araştırmada katılımcıların %43'ünün Türkiye'nin AB'ye girebileceğine yönelik görüşüne karşın bu oranın 2017 yılındaki araştırmada %15'e kadar

gerilemesi Türkiye'nin müzakereler sonunda AB'ye üye olabileceğine dair inancın oldukça zayıfladığını ortaya koymaktadır.

Tablo 15: Katılımcılar için Türkiye'nin AB'ye Girişinin Ne İfade Ettiği (2008)

Türkiye'nin AB'ye Girişi Sizin İçin Ne İfade Ediyor?	Evet (%)	Hayır (%)	Toplam (%)
Daha çok demokrasi	%73	%27	%100
Daha çok iş imkânı	%78	%22	%100
İnsan hakları	%76	%24	%100
Bölünme	%31	%69	%100
Bağımsızlığın sonu	%26	%74	%100

2008'deki araştırmada katılımcıların %73'ü Türkiye'nin AB'ye girişinin 'daha çok demokrasi', %78'i 'daha çok iş imkânı', %76'sı 'insan hakları', %31'i 'bölünme' ve %26'sı 'bağımsızlığın sonu'nu ifade ettiğine katılmıştır.

Tablo 16: Katılımcılar için Türkiye'nin AB'ye Girişinin Ne İfade Ettiği (2017)

Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci ile ilgili önermeleri destekleme	Evet (%)	Kararsızım (%)	Hayır (%)	Toplam (%)
Türkiye'nin AB'ye Tam Üyeliği Demokrasi, Hukuk ve İnsan Haklarını Geliştirecektir.	%53	%25	%22	%100
Türkiye'nin AB'ye Tam Üyeliği İşsizliği Azaltacaktır.	%40	%29	%31	%100
AB Türkiye'yi Bölmek İstemektedir.	%36	%24	%40	%100
AB, Türkiye'nin Tam Bağımsızlığına Yönelik Bir Tehdittir.	%37	%24	%39	%100

2017'deki araştırmada katılımcıların %53'ü Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin demokrasi, hukuk ve insan haklarını geliştireceğine ve %40'ı işsizliği azaltacağına katılmıştır. Buna karşılık katılımcıların %36'sı AB'nin Türkiye'yi bölmek istediği ve %37'si AB'nin Türkiye'nin tam bağımsızlığına yönelik bir tehdit olduğu önermelerine katılmıştır.

2008'deki araştırmada katılımcıların %73'ünün Türkiye'nin AB'ye girişinin 'daha çok demokrasi' ve %76'sının 'daha çok insan hakları' ifade ettiğini belirtmesine rağmen 2017'deki araştırmada %53'ünün Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin demokrasi, hukuk ve insan haklarını geliştireceğini düşünmesi; tam üyeliğin demokrasi ve insan hakları standartlarında bir yükselişe yol açacağına olan inançtaki düşüşü göstermektedir. Yine 2008'deki araştırmada katılımcıların %78'inin Türkiye'nin AB'ye girişinin 'daha çok iş imkânı' ifade ettiğini belirtmesine rağmen 2017'deki araştırmada %40'ının Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin işsizliği azaltacağını düşünmesini, katılımcılardaki AB'nin ekonomisinin zayıfladığına yönelik düşünceye denk düşen bir sonuç olarak okumak mümkündür.

2008'deki araştırmada katılımcıların %31'inin Türkiye'nin AB'ye girişinin 'bölünme' ifade ettiğini belirtmesine rağmen 2017'deki araştırmada %36'sının AB'nin Türkiye'yi bölmek istediğini düşünmesi, Türkiye'nin AB'ye dâhil olmasının ülkenin zararına olduğu yönündeki algıda meydana gelen artış eğilimini göstermektedir. Yine 2008'deki araştırmada katılımcıların %26'sının Türkiye'nin AB'ye girişinin 'bağımsızlığın sonu'nu ifade ettiğini belirtmesine rağmen 2017'deki araştırmada %37'sinin AB'nin Türkiye'nin tam bağımsızlığına yönelik bir tehdit olduğunu

düşünmesi tam üyeliğin ülkeye zarar vereceği yönündeki algıda meydana gelen artış eğiliminin bir diğer göstergesidir.

Tablo 17: Katılımcıların Türkiye'nin Geleceğini Nerede Gördükleri (2008)

Türkiye'nin Geleceğini Daha Çok Nerede Görüyorsunuz?	Evet (%)
Avrupa Birliği	34
Amerika Birleşik Devletleri	4
Orta Asya Türk Cumhuriyetleri	21
Ortadoğu-İslam Dünyası	19
Rusya	1
Diğer/Fikrim yok	21
Toplam	100

2008'deki araştırmada katılımcıların %34'ü Türkiye'nin geleceğini AB'de gördüklerini belirtirken, %4'ü ABD'de, %21'i Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde, %19'u Ortadoğu İslam Dünyası'nda, %1'i Rusya'da gördüklerini belirtmiştir. Katılımcıların %21'i ise bu soruda diğer/fikrim yok seçeneklerini işaretlemişlerdir.

Tablo 18: Katılımcıların Türkiye'nin Geleceğini Nerede Gördükleri (2017)

Türkiye'nin Çıkarları Aşağıdakilerden Hangisi ile Öncelikli İlişkilerde Bulunmasını Gerektirir?	Evet (%)
Avrupa Birliği	28
Amerika Birleşik Devletleri	15
Orta Asya Türk Cumhuriyetleri	24
Orta Doğu İslam Dünyası	19
Şanghay Beşlisi	11
Diğer	3
Toplam	100

2017'deki araştırmada katılımcıların %28'i Türkiye'nin çıkarlarının AB ile öncelikli ilişkilerde bulunmasını gerektirdiğini düşünürken, bu oran ABD için %15, Orta Asya Türk Devletleri için %24, Ortadoğu-İslam Dünyası için %19, Şanghay Beşlisi için %11 ve diğer seçeneği için %3'tür.

2008'deki araştırmada katılımcıların %34'ünün Türkiye'nin geleceğini daha çok AB'de gördüğünü belirtmesine rağmen, 2017 yılındaki araştırmada %28'inin Türkiye'nin çıkarlarının AB ile öncelikli ilişkilerde bulunmasını gerektirdiğini düşündüğü göz önüne alındığında, Türkiye için önemine dair AB'ye diğer alternatifler arasında zaman içerisinde daha az önem verildiği sonucuna ulaşılabilir.

Değerlendirme ve Sonuç

Sosyo-politik niteliği gereği ideolojik taraflardan yalıtılması zor bir konu olan Türkiye-AB ilişkilerinin son yıllarda medyadaki olumsuz yönelemlerle ne sadece medya organlarının genel yayın politikasına ne de Türkiye ile AB arasında bozulan ilişkilere bağlı okunabilir. Medyadaki temsilinin dönemsel şartlardan önemli ölçüde etkilendiği görülen Türkiye-AB ilişkilerine yönelik kamuoyu bakışı da değişken bir nitelik göstermektedir. Bu durum, kamuoyunun 2008'den 2017'ye AB'yi daha fazla olumsuz değerlendirme ve Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecini daha az destekleme eğilimlerinin tespit edildiği araştırma sonuçlarında da görülmüştür.

Araştırmada ilk dikkat çeken sonuç, katılımcıların AB'yi ekonomik olmaktan ziyade siyasi bir güç birliği olarak değerlendirme eğilimindeki artıştır. 2009 yılında

başlayan ve uzun süre devam eden Yunanistan'daki ekonomik krizle birlikte birçok AB ülkesini etkisi altına alan ekonomik sorunlar katılımcıların AB algısına yansımış ve AB'yi ekonomik bir güç birliği olarak değerlendirme eğiliminde azalışa yol açmıştır. Yine Birleşik Krallık'ın 2016 yılında 'Brexit' olarak adlandırılan bir referandumla AB'den ayrılması ve bunun AB'nin içinde bulunduğu ekonomik krizle ilişkilendirilmesi de katılımcıların AB'yi ekonomik bir güç birliği olarak görme eğilimlerinde düşüşe yol açan diğer bir faktör olarak değerlendirilebilir.

AB ülkelerinde son yıllarda aşırı sağın yükselişiyle belirgin hale gelen ırkçı bir Hıristiyan Avrupa söyleminin ön plana çıkarılması ve bununla birlikte işleyen İslam karşıtı söylemler, katılımcıların AB'nin bir Hıristiyan Kulübü olduğuna yönelik görüşlerinde de yükselişine yol açmıştır. Yine 2016 yılındaki Brexit referandumunda Brexit taraftarlarının argümanlarında Türkiye'nin girmek istediği bir birlikte Birleşik Krallık'ın yerinin olmadığı ve Birleşik Krallık AB'den çıkmazsa ülke içinde Müslüman nüfusun artacağı iddialarıyla sıkça Türk ve İslam karşıtlığını işlemeleri, katılımcılarda AB'nin bir Hıristiyan Kulübü olduğuna yönelik algının güçlenmesine yol açan diğer bir önemli faktördür.

Katılımcılar Türkiye'nin AB'ye girişinin ülkenin demokrasi, hukuk ve insan hakları standartlarında yükselişe yol açacağına, işsizliği azaltacağına ve halkın yaşam kalitesini daha ileriye taşıyacağına dair önermelere 2017'deki araştırmada 2008'e oranla daha az katılmaktadır. Bu sonuçlar gerek AB algısındaki olumsuz yöndeki değişimle gerekse son yıllarda bozulan Türkiye-AB ilişkileriyle ilgili görünmektedir. 2009'dan itibaren AB'de derinleşen ekonomik krizle birlikte işsizliğin yükselişe geçmesi katılımcıların Türkiye'nin Birlik'e dahil olduğu takdirde işsizliğin azalacağına yönelik inançlarında düşüşe yol açmıştır. Kamuoyunda olumsuza yönelen AB imajı, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğindeki fayda beklentisine de doğrudan yansımakta ve bu da tam üyelik sürecinin gerekliliğine yönelik sorgulamaları arttırmaktadır. Ayrıca, 2017'deki araştırmada kararsızların oranının 2008'deki araştırmaya göre önemli ölçüde yükselmesi, daha önce AB'ye karşı olumlu yaklaşan kesimin zamanla AB'ye karşı daha nötr ya da ilgisiz bir tutum takınmaya başladıklarını da göstermektedir.

Türkiye AB'ye girerse ortak para birimine (Euro) katılmasına yönelik düşük destekte 2008'den 2017'ye önemli bir değişimin olmaması kamuoyunun böyle bir değişimin kabulüne hala düşünsel olarak hazır olmadığını göstermektedir. Ulusal para birimine olan destek genellikle milliyetçilikle ilişkilendirildiğinden sadece ekonomik beklentilerle değerlendirilemeyecek olan bu konu, toplumsal kimlik ve aidiyet duygularıyla bağlantılı görünmektedir.

Türkiye AB'ye girdiği takdirde Avrupa ülkelerinden birine göç etmek istemeyenlerin oranının 2008 ve 2017 yılındaki araştırmalarda çoğunlukta ve hemen hemen aynı seviyede olmasına rağmen, tersini düşünenlerin oranının yükselişte olması kararsız kitle içerisinde göç etmek isteyenlerin lehine bir artış olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Katılımcıların Türkiye AB'ye girdiği takdirde Avrupa ülkelerinden, Türkiye'ye yerleşenlerle birlikte yaşam fikrine 2008'deki araştırmaya göre 2017'deki araştırmada daha olumlu bakmalarını ise başka kültürden olanlarla beraber yaşamının kabulü bakımından olumlu bir gösterge olarak okumak mümkündür.

2008'den 2017'ye kamuoyunda Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecine olan desteğin önemli ölçüde düştüğünü ve Türkiye'nin müzakereler sonunda AB'ye üye olabileceğine dair inancın zayıfladığı araştırma sonuçlarında açıkça görülmektedir. Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecine olan desteğin azalmasındaki temel sebeplerden biri AB ülkelerinde ekonomik krizlerin tetiklediği yabancı karşıtı popülist söylemlerin yükselişe geçmesi ve bu söylemlerde sıkça Türk ve İslam karşıtlığının işlenmesidir. Diğer önemli bir faktör ise Türkiye'nin Almanya başta olmak üzere, Fransa ve Hollanda gibi AB üyesi ülkelerle yaşadığı siyasi gerilimlerdir. Yine AB Komisyonu raporlarında Türkiye'ye yönelik eleştirilerin Türkiye'nin üyelik müzakerelerinin askıya alınmasına kadar uzanması kamuoyunda tam üyelik sürecinin gerekliliği ve olabilirliği tartışmalarına yol açmış ve Türkiye'nin AB'ye girmesini destekleyen blogun zayıflayarak, karşı çıkan blogun güçlenmesine neden olmuştur. Türkiye'de AB'ye tam üyelik sürecine olan desteğin düşmesine paralel olarak ülkenin katılım müzakerelerinin sonunda AB üyesi olacağına dair inançta da düşüşe rastlanmaktadır. Topluluğa ortaklık başvurusunda bulunması 1959'lara kadar giden Türkiye'nin hala aday ülke konumunda olmasına rağmen Türkiye'den çok daha sonra üyelik için başvuran Doğu Avrupa ülkelerinin Birlik'e kabulü, kamuoyundaki Türkiye tüm şartları yerine getirirse dahi Birlik'e kabul edilmeyeceğine yönelik algıyı beslemiştir.

Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin katılımcılar için ne ifade ettiğine yönelik 2008 ve 2017 yıllarına ait araştırmalarda sınanan beş önerme içerisinde Türkiye'nin AB'ye girişini ülke menfaatleri bağlamında sorgulayan -demokrasi, insan hakları ve iş imkânları- önermelere yönelik desteğin düşmesine rağmen, Türkiye'nin AB'ye girişini ülkeye zararları bağlamında sorgulayan -bölünme ve bağımsızlığın sonu- önermelere yönelik desteğin artması bir bütün olarak değerlendirildiğinde; Türkiye'nin AB'ye girmesine yönelik azalan destekle birlikte işleyen olumsuz bir AB algısının kamuoyunda yükselişte olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Yine katılımcıların AB'nin Türkiye'nin geleceğindeki yerine daha az önem atfetmeleri, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecine olan desteğin ve Türkiye'nin müzakerelerin sonunda AB'ye üye olacağına olan inancın düşmesiyle tutarlı görünmektedir.

Türkiye-AB ilişkilerine yönelik kamuoyu yaklaşımındaki olumsuz eğilim ile medya temsilindeki paralellik, iki dinamik faktör olarak medya ve kamuoyunun birbirlerini etkileme potansiyellerini göstermesi bakımından önemlidir.

Türkiye-AB ilişkileri on yılları içeren bir geçmişe sahip olmasına rağmen AB Türkiye'de hala yeterince tanınmamaktadır. AB'nin Türkiye'de doğru ve yeterli bir şekilde tanınması sadece devletin ilgili birimlerinin çabalarıyla sınırlı bir konu olmayıp, özellikle medyanın yapıcı yaklaşımına ihtiyaç vardır. Kitle iletişim araçlarından etkili bir şekilde yararlanılması Türkiye'de AB'nin doğru tanınmasındaki en önemli faktörlerden biridir. Görsel ve yazılı medyada uzman gazeteciler istihdam ettirilerek Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecini destekleyici yayınlar arttırılmalı, tanıtım-halkla ilişkiler ve lobiciliğe önem verilmeli, üniversitelerin AB ile ilgili araştırma ve yayınları arttırılarak, konu hakkında eğitim ve seminer faaliyetlerine ağırlık vermeleri sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Acar, M. (2006). *Avrupa Birliği ve Türkiye (Bir Ekonomik ve Siyasi Analiz)*. Ankara: Orion Yayınevi.
- Aksoy, P., Tuğ, B. ve Kaymak A. (2017). “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinin Türk Basınındaki Sunumu”. *İnif E-dergi*, 2-1, 36-83.
- Akyol, T. (2016). “AB önemli mi?”. *Hürriyet*. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/ab-onemli-mi-40121485>. Erişim Tarihi: 04.03.2019.
- Altıok, M. (2016). “Alayına trexit”. *Sabah*. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/melihaltinok/2016/11/14/alayina-trexit>. Erişim Tarihi: 04.03.2019.
- Ardıç, E. (2016). “AB işi burada biter”. *Sabah*. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/ardic/2016/08/04/ab-isi-burada-biter>. Erişim Tarihi: 05.05.2019.
- Aslan, A. (2008). *Avrupa Birliği ve Medya: Türkiye’de Yazılı Basında Avrupa Birliği Haberleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Avrupa İşbirliği Ağı Derneği (2017). “AB Algı Araştırması”. <http://www.aiad.org.tr/ab-algisi-arastirmasi-sonuclari-yayinlandi/>. Erişim Tarihi: 02.01.2019.
- Barlas, M. (2016). “Tek merkezli birleşik Avrupa Hitler’in hayali miydi? ”. *Sabah*. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/barlas/2016/05/16/tek-merkezli-birlesik-avrupa-hitlerin-hayali-miydi>. Erişim Tarihi: 06.04.2019.
- Bila, F. (2016). “Türkiye’nin yeri”. *Hürriyet*. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/turkiyenin-yeri-40288781>, Erişim Tarihi: 04.03.2019.
- Bozkurt, E. (2018). “Son Gelişmeler Işığında Türkiye’de Avrupa Birliği Algısı”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32-8, 267-288.
- Börekci, H., Yurdakul C., (2011). *Avrupa Birliği ve Türkiye’nin Birliğe Katılım Sürecinde MASAK*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları.
- Can, Hacı vd., (2013). *Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri*, Editörler: S. Rıdvan Karluk, Betül Yüce Dural, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Ceran, A., İleri, Ç., Kıvılcım İ. ve Şahin Y. (2016). *Türkiye Kamuoyunda AB Üyeliği Desteği ve Avrupa Algısı: Kamuoyu Araştırması*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları No: 283.
- Cıvaoğlu, G. (2016). “AB’yle zor AB’siz çok zor”. *Milliyet*. <http://www.milliyet.com.tr/ab-yle-zor-ab-siz-cok-zor--siyaset-ydetay-2345646/>. Erişim Tarihi: 04.03.2019.
- Çeviköz, Ü. (2016). “AB çıpası ne demektir? Neden kaybedilmemelidir?”. *Hürriyet*. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/unal-cevikoz/ab-cipasi-ne-demektir-neden-kaybedilmemelidir-40320521>. Erişim Tarihi: 04.03.2019.
- Dartan, M., Göral, E. (2017). “Almanya’daki Türk Göçmenlerin Türkiye’nin Avrupa Birliği Üyeliği Sürecine Bakışı: Bir Anket Değerlendirmesi”. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 25-1, 35-73.

- Dartan, M. Göral, E. (2017). "Berlin Türk Toplumunun Türkiye-AB İlişkilerine Yönelik Bir Anket Değerlendirmesi". *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 25-2, 41-76.
- Er, R. (2016). "Ömürsüz AB". *Türkiye*. <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/rahim-er/591923.aspx>. Erişim Tarihi: 10.05.2019.
- Ercan, M. (2012). "Bilecik Üniversitesi Avrupa Birliği Anketi Türk Kamuoyu AB'ye Nasıl Bakıyor?". *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36-1, 199-220.
- Erken, B. (2013). "Türkiye - AB İlişkisinde Temel Bir Etken Türk'ün Avrupalı Kimliği". *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 12-1, 79-104.
- Göral, E., Özdemir L., Yurtkoru S. ve Dartan M. (2014). *Üniversite Gençliğinde Avrupa Birliği Algısı: Marmara Üniversitesi 2004 ve 2014 Anketlerinin Bir Değerlendirmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü Yayınları.
- İktisadi Kalkınma Vakfı. (t.b.y.). "Kamuoyunda Ab Desteği ve Ab Algısı Kamuoyu Araştırma Sonuçları Açıklandı". <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=2055>. Erişim Tarihi: 10.01.2019.
- Kadir Has Üniversitesi. (t.b.y.). "Türkiye Sosyal-Siyasal Eğilimler Araştırması 2017 Sonuçları". <http://ctrs.khas.edu.tr/post/19/turkiye-sosyal-siyasal-egilimler-arastirmasi-2017-sonuclari>. Erişim Tarihi: 07.01.2019.
- Kadir Has Üniversitesi. (t.b.y.). "Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması – 2018". <http://ctrs.khas.edu.tr/post/27/turk-dis-politikasi-kamuoyu-algilari-arastirmasi-2018>. Erişim Tarihi: 10.01.2019.
- Kahraman, H. B. (2016). "Durun, siz kardeşsiniz". *Sabah*. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/kahraman/2016/07/13/durun-siz-kardessiniz>. Erişim Tarihi: 01.05.2019.
- Karluk, S. R. (2013). *Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri: Bir Çıkmaz Sokak*, İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Kaymas, S. (2014). *Avrupa Birliği'ni Türkiye'de Okumak, Kültür, Kimlik ve Medya*. Ankara: İmaj Yayınevi, 2014.
- Kohen, S. (2016). "TREXİT" bir çare midir?". *Milliyet*. <http://www.milliyet.com.tr/-trexite-bir-care-midir--dunya-ydetay-2348807/>. Erişim Tarihi: 06.04.2019.
- Konrad-Adenauer-Stiftung Derneği. (t.b.y.). *Türkiye'deki Üniversite Öğrencilerinin Avrupa Birliği Algısı*. Ed: M. Nail Alkan. https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=df35a661-9f40-3e13-99cf-343f055f1909&groupId=252038. Erişim Tarihi: 05.01.2019.
- Köksal, H. (2016). "Sonunda birbirlerini yiyecekler!". *Türkiye*. <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/hikmet-koksal/592248.aspx>. Erişim Tarihi: 04.04.2019.
- Kurul, S. (2018). *Türkiye – AB İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar Bağlamında Uludağ Üniversitesi Öğrencilerinin AB Algısı*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

- Nalkıran, A. (2009). *Türkiye- Avrupa Birliği Müzakere Sürecinin Türk Basınındaki Yeri*. Ankara: Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Özkan, Ö. (2009). *Avrupa Birliği Sürecinde Türk Yazılı Basınının Yaklaşımı ve Avrupa Birliği'nin Sunumu*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Pagden, A. (2010). *Avrupa Fikri*. Çev: Rahmi Ögdül, Mesut Varlık, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ruttley, P. (2010). "Birleşmeye Giden Uzun Yol: 1945'ten İtibaren Avrupa Bütünleşmesine Hukukun Katkısı". *Avrupa Fikri*, (s.255-287). Çev: Rahmi Ögdül, Mesut Varlık. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Soutou, H. (2014). *Avrupa Birliği Tarihi 1815'ten Günümüze*. Çev: Eylem Alp. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Şenyuva, Ö. (2009). "Türkiye Kamuoyu ve Avrupa Birliği 2001-2008: Beklentiler, İstekler ve Korkular". *Uluslararası İlişkiler*, 6-22, 97-123.
- Tonus, Ö. (2015). "Eskişehir'de Avrupa Birliği algısı Türkiye genelinden farklı mı? ". *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 14-2, 49-83.
- Yazgan H., Aktaş A. (2012). "Türkiye- Avrupa Birliği İlişkilerinde Kamuoyu Faktörü: Çankırı İli Örneği". *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2-2, 1-23.

